

„KI REMÉLHET MAGÁNAK NAGYOBB ISTENI SEGÍTSÉGET?” – POLIZIANO LEVELE PONTANÓHOZ

FRAZER-IMREGH Monika ¹

ABSTRACT

‘Who can more expect for himself divine aid?’: Poliziano’s letter of consolation to Pontano

This paper includes Angelo Poliziano’s letter’s Latin text and its translation into Hungarian written in 1494 for Gioviano Pontano on the occasion of King Ferrante’s death. After an introduction about the main characters of this letter and a brief summary of the historical situation, the article focuses on Poliziano’s style. In writing this ideal consolation letter he certainly followed Cicero’s *Orator*, but also Quintilianus’s *Institutio oratoria*, which was recently rediscovered. Poliziano’s wittiness is that the letter seems to be more of a praise (or self-praise) than that of a comfort, because in Naples the tutor Pontano could see his ex-pupil stepping on the throne, just like in Florence Poliziano’s ex-pupil Piero de’ Medici followed Lorenzo il Magnifico in the power.

KEYWORDS

Angelo Poliziano, Gioviano Pontano, King Ferrante I, rhetorics, consolation, Cicero, Quintilianus, humanism, royal pupils

Angelo Poliziano, Lorenzo il Magnifico de’ Medici „udvartartásának” legjelentősebb humanistája azontúl, hogy gyermekei oktatója, néhány hónapnyi nézeteltéréstől eltekintve közeli jóbarátja is volt pártfogójának. Neki köszönhetjük Lorenzo utolsó napjának részletes leírását is, amelyet 1492. május 18-án Jacopo Antiquarinak írott levelében örökített meg. Tizenkét könyvbe rendezett leveleinek kiadásában az egyik legfrissebb levél lehetett az, amelyet Mátyás királyunk apósának, Beatrix édesapjának, I. Aragóniai Ferdinándnak (Ferranténak) a halálakor írt humanista barátjának. A címzett a király főkancellárja, Gioviano Pontano, híres költő és tudós humanista, aki egyben a trónörökös, II. Alfonz (Alfonso) nevelője is volt. Bár a királyság székhelye Nápoly, hivatalos megnevezése az Anjou- és az Aragóniai ház hosszú vetélkedése során Szicíliai Királyság maradt annak kettészakadta után is, csak az *ultra Pharum* – „a világitótornyon inneni” jelző különböztette meg a szigetországtól.

A címzett, Giovanni (később Gioviano) Pontano

1429-ben Umbriában, Cerreto di Spoleto-ban született, a perugiai egyetemen jogot tanult, és 1448-ban szegődött az éppen akkor Firenze ellen hadjáratban levő V. Aragóniai Alfonz, szicíliai király szolgálatába. Rögtön bekerült a híres humanista Antonio Beccadelli, másnéven Panormita által vezetett körbe. 1452-től már a királyi kancellárián dolgozott, mindeközben folytatta görög és asztrológiai tanulmányait, majd 1455-ben saját iskolát nyitott, melyet a helyi nemesek sarjai látogattak. A fennmaradt jegyzetekből tudjuk, hogy óráin a klasszikusok műveit olvastatta és kommentálta diákjaival. Közben szerelmi és asztrológiai tárgyú költeményeket is

---

¹ Frazer-Imregh Monika PhD, docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelmi Intézet, Ókortörténelmi és Segédtudományi Tanszék, email: imregh.monika@kre.hu

írt (az *Amores* első darabjait és *Meteororum liber* első változatát),² majd a király 1455-ben kinevezte testvére, Navarrai János természetes fia, Aragóniai János (Giovanni d' Aragona) nevelőjévé. Az egyházi pályára szánt ifjú számára Pontano vallásos szellemiségű dalokat írt *De laudibus divinis* címen.³

Az 1458-ban trónra került I. Ferdinánd (Ferrante) háborút indított az ellene szövetkező Anjou-párti bárók ellen, s Pontano híven szolgálta őt a harcok hosszú évei alatt, tudományos tevékenységeit is háttérbe szorítva. A lázadást csak 1464-ben verték le. Több hivatali lépcsőfok után 1462-ben királyi tanácsos lett, immár nagyobb felelőséggel, de egyben jelentős jövedelemmel is. Néhány évvel később a királyt diplomáciai ügyben képviseli Rómában. Hűségéért és kiváló tanácsosi tevékenységért egy aranyműves üzlet tulajdonjogát ajándékozzák neki, majd a legnagyobb kitüntetés, hogy 1463-ban kinevezik a trónörökös elsőszülött, II. Alfonz (Alfonso), Calabriai herceg nevelőjének – ebben az immár elaggott Panormita helyét vette át. Érdemei elismeréseként (*pro eruditione et pro meritis quamplurima*) 1466-ban élethosszig tartó juttatást kap. Az említett háború befejeztével, már a trónörökös számára írta meg *De principe* (A fejedelem) és *De aspiratione* (A hehezet) című műveit. Az előbbiben a jó kormányzáshoz szükséges erényeket elemzi, ezt később, 1490-ben nyomtatásban is kiadta. Az utóbbi nyelvtani értekezésként indul, de valójában tele van epigráfiai leírásokkal és humanista ihletésű tudós kitérőkkel, ez tudta nélkül jelent meg 1481-ben.⁴

Talán szintén a herceg okulására írta meg az apja vezette háború történetét *De bello Neapolitano* (A nápolyi háború) címmel 1465 és 1469 között. E mű hitelességét és forrásértékét nagyban növeli, hogy saját szemmel is látott ill. megtapasztalt eseményeket ír le benne, és adatait a kancellária hivatalos iratainak, valamint a követek levelezéseinek beillesztésével támogatta meg. Csak később, némi átdolgozás után, 1495 és 1499 között adta nyomdába, amikor átfogóbb szemléletű történetfilozófiai művét, a *De conscribenda historiá*t (A történetírást) fogalmazta. Ebben főként Livius és Sallustius műveit elemelve azt fejtegeti, hogy a történetírás csakúgy mint a szépirodalom, alkotó jellegű művészet: egyszerre célja a tanítás, a szórakoztatás és a megrendítés. Ez stíluseszközeiben is megnyilvánul, hiszen pl. a csaták eseményeinek leírásában a szerző egyenes idézetekhez, párbeszédhez is folyamodik, máskor pedig a hatás érdekében nem ritkán alkot új kifejezéseket, szókapcsolatokat, fordulatokat.

1461-ben megnősült, egy gazdag nápolyi nemes hölgyet, Adriana Sassonét vette feleségül és négy gyermeke született: Aurelia, Eugenia, Lúcia Marzia (tizennégy évesen meghalt) és Lucio Francesco. Felesége számára szerelmes elégiákat, a gyermekeknek pedig tizenkét dalt írt, melyeket a harminchárom költeményt tartalmazó *De amore coniugale* (A házastársi szeretet) című elégiafüzérben gyűjtött össze 1485 körül.

Tanítványát, Alfonsót 1463-ban követte Calabriába, aki annak hercegeként leverte az ottani mozgolódásokat, majd még szintén ifjú fejjel, 1467 és 1468 között legyőzte Colleoni seregét a romagnai hadjáratban, aki a Velencei köztársaságot képviselte. Pontano 1469-ben Ferrante királytól egy ingatlant kapott, talán nevelői tevékenységének elismeréseként, mely nem messze feküdt a Panormita lakhelyétől. Az ingatlanon új házat és családi sírboltot építtetett, mely máig látogatható. Nápolyba visszatérve 1470-ben írta meg *Charon* című erősen antiklerikális satírját, amelyben az emberek különféle bolondságait, többek közt a babonát célozza meg. Más dialógusaival együtt ezt 1498-ban adta nyomdába. 1472-ben fejezi be politikai példabeszédét *De obedientia* (Az engedelmesség) címmel, melyben az elsősorban a

² Az *Amores* (Szerelmek) két könyvben negyvennyolc költeményt tartalmaz, melybe egy korábbi versciklus, az általa megtagadott *Liber de lascivia* avagy *Pruritus* (Bujaság) egyes darabjait is átvette. A *Meteororum liber* ellopták tőle, ezt később újraírva jelentette meg.

³ A tizenegy verset tartalmazó ciklust 1458-ban sajátkezűleg másolta egy kódexbe Pontano, jóval később, 1498-ban pedig Barcelonában nyomtatásban is kiadta Johann Luschner nyomdájában. Kivette azonban a Ferrante trónralépésekor ellene összeesküvő ifjúnak szóló személyes utalásokat, és további versekkel toldotta meg a ciklust.

⁴ *De aspiratione*, Nápoly, Mattia Moravo nyomdájában, 1481.

földbirtokos nagyuraknak az uralkodó irányában mutatandó engedelmességét tárgyalja.⁵ 1471-ben királyi privilégiummal elnyeri a nápolyi állampolgárságot. Ugyanebben az évben megöröklí az elhunyt Panormita vezető helyét a nápolyi tudósok testvériségében, s háza a tudós kör székhelyévé válik. 1475-ben kinevezik a kincstárnoki tanácsosok egyikének, amely inkább tiszteletbeli, ám jól jövedelmező cím, s ugyanebben az évben Alfonso calabriai herceg feleségének, Ippolita Sforzának az első titkára is lesz. Így a hercegné számára folytatott levelezésből tudjuk, hogy a következő éveket (1482-ig) főként ebben a szolgálatban, Nápolyban tölti, csak rövid megbízatásokban hagyta hátra az udvart. A firenzei Pazzi-összeesküvés után kirobban katonai konfliktusban 1478–1479-ben Ferrante eleinte a pápát támogatta, és Lorenzo de' Medici személyesen utazott Nápolyba, hogy Firenze részére megnyerje az udvart magának.

Magyar vonatkozással is bír az a háború, amelybe Pontano 1481-ben Alfonsót elkísérte: miután a törökök elfoglalták az apuliai Otrantót, a IV. Sixtus pápa által meghirdetett kereszties hadjáratban Ferrante ellenük vonult, és veje, Mátyás seregét is segítségül hívta. A magyar segédcsoport kb. kétezer fővel vonult le Magyar Balázs vezérlete alatt, és a város vízellátását biztosító forrás török erődítését elfoglalva sikeresen visszaverték Ahmed pasa seregét. Pontano a calabriai herceget Abruzzóba, Città Sant'Angelóba követte az ott táborozó királyi seregek szemléjére.

1482 és 1484 között a herceggel ment a Ferrara elleni, Lazióban, Emiliában, Romagnában és Lombardiában lefolyt háborúba is, ahol a béketárgyalások során egyszemélyben képviselte őt. A családjától való távollét ihlette a fentebb említett *De amore coniugali* elégiaciklus legszebb darabjait, miközben Alfonso számára Itália szinte minden vezető városa urainak fogalmazott leveleket. A levelek aláírásaiból tudjuk, mikor és hol tartózkodtak éppen. Miközben a herceg tárgyalásokat folytatott, Pontano célzott diplomáciai feladatokkal rövid látogatásokat tett más városokban, pl. 1484-ben Milánóban Ludovico il Morót kellett felkeresnie.

A következő évtizedben diplomáciai feladatai főként a pápai állam, pontosabban VIII. Ince és a nápolyi udvar közötti konfliktusok elsimítására irányultak, melyek a pápa által kivetett új adó miatt robbantak ki. Első római látogatása alkalmával, 1485 nyarán személyisége és műveltsége révén szinte azonnal megnyerte a pápát magának, olyannyira, hogy az a következő év január 28-án koszorús költővé avatta. Így Pontano a calabriai herceg, illetve Ferrante király szolgálatában igen sikeresen képviselte a Szicíliai Királyság érdekeit, s 1487-ben végül a király főkancellárjává nevezi ki. Megválasztása néhányakban kétségeket ébresztett, főként a tárgyalások során használt „filozófiai és asztrológiai kifejezései” miatt, évtizedes gyakorlata folytán azonban hamarosan mindenkit meggyőzött a diplomáciai munkára való alkalmasságáról, nem beszélve azokról a hatalmasságokról és diplomatákról, akikkel korábban már érintkezésbe lépett. Híres mondásait, metaforáit, párhuzamait kortársai is idézték, pl. hogy a követeknek azért kell nagyra becsülniük a saját munkájukat, mert „ők az államok gyógyítói”.

1488. december 22-én ő készítette el a calabriai herceg leánya, Isabella d' Aragona és a milánói Gian Galeazzo Maria Sforza közötti házassági szerződést. 1492-ben újra Rómában tárgyal a pápával még mindig a kérdéses adó ügyében, s végre sikerül aláíratnia egy megállapodást. Közben, 1490 és 1492 között egy a két hatalom közötti házasság tető alá hozásával sikerül Pontanónak közelítenie a feleket, nevezetesen a pápa leánya, Battistina Cibo és Luigi d' Aragona, Ferrante természetes fiának, Enricónak a fia között. A frigy nyélbeütése mellett Alfonso örökösként való beiktatása is célja volt Pontano 1492-es hosszú római tartózkodásának. Az egyezkedések során Pontano gyakran úgy érezte, hogy a király, Ferrante nem működik közre kellő gyorsasággal és átgondoltan, és még egy reá igaztalanul kivetett adó miatt is elégedetlenségét fejezte ki az uralkodó irányában. Viszonyuk illetén megromlása

---

⁵ A következő három írás: *De obedientia*, *De fortitudine*, *De principe*, 1490-ben Mattia Moravio nyomdájában került sajtó alá Nápolyban.

tükröződik *Asinus* (A szamár) című dialógusában, melyet ekkortájt készített, és a hálátlanság a fő témája.

Rómában Pontano részt vett azon a ceremónián, amelyen Ferrante ajándékát, egy feldíszített lovat adtak át VIII. Incének, mellyel az uralkodó elismerte a pápának a királyság feletti fennhatóságát, melyet szokás szerint június 29-én küldött el neki. Egyúttal meg kellett győznie az egyházfőt arról is, hogy gyakoroljon nyomást Magyarország új királyára, a Mátyás nyomdokába lépő Jagelló Ulászlóra, hogy Ferrante leányát, a megözvegyült Beatricét vegye feleségül. Alig két héttel hazatérte után az új pápa, VI. Sándor beiktatása az újabb ok arra, hogy Rómába utazzon. Tapasztalt békekötőként a következő egyházfő jóindulatát kellett megnyernie a Szicíliai Királyság irányában. A koronázáskor mondott beszéd előkészítésében Ferrante minden ügyet Pontanóra bíz.

A francia király, VIII. Károly leszállása Itáliába újabb fenyegetést jelentett a Szicíliai Királyságra, és Ferrante lassúsága nem kedvezett helyzetüknek. Pontano sürgette azt is, hogy flottát küldjenek Genova ellen. Ő mondott védőbeszédet Nápolyért a felderítőként előreküldött alkirály, Gilbert de Montpensier előtt. Irodalmi tevékenységeire érthető módon kevesebb ideje jutott ezekben az időkben.

Műveire visszatérve 1481 és 1487 között állította össze és 1490-ben jelentette meg a *De fortitudine* (A bátorság) című értekezésének két könyvét, melyben e fontos hercegi erényt a féltékenység és a vakmerőség között határozza meg. *De tumulis* (Sírhalmok) című epigrammakötete száztizenhárom sírversének nagyját a nyolcvanas évek közepén írta, a többi tíz évvel később. *Antonius* című jelentős, több műfajt ötvöző szépirodalmi alkotását egy 1473-as vázlata alapján 1483-ban írta meg. 1481 és 1499 között vetette papírra a *Lyra* horatiusi ihletésű sapphói strófáit, tizenhat verset. Filozófiai és erkölcsi tematikájú műveit is 1480 és 1498 között jelentette meg, ezek mind témájukat, mind műfajukat tekintve változatosak, és a cicerói filozófikus, oktató jellegű írásoktól a szórakoztatóbb, lukianosi szatirikus-komikus hangvételű olvasnivalóig terjednek. Ebben az időszakban születnek meg a kora ifjúságától fogva művelt asztrológiát tárgyaló értekezései is: a *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* (Kommentár Ptolemaios *Centiloquium*ához), a *De rebus coelestibus* (Az égitestek), egy aristotelési ihletésű tanulmány, melyet Pico asztrológia-ellenes vitairatának megjelenése után újra átdolgozott,⁶ az *Urania* című tankölteménye öt könyvben, a már említett *Meteororum libri*, és egy töredékesen fennmaradt tanulmánya a holdról, a *De luna*.

1490-ben megözvegyült, majd egy általa Stellának nevezett hölgyvel való korábbi ismeretségét felújítva 1496-ban fia született, Lucillus, aki a két hónapot sem érte meg; az anya nem sokkal később szintén elhunyt. Számára írta az *Eridanus* két könyvbe rendezett hetvenkét elégiáját. A gyűjtemény érdekessége, hogy a versek egy részét megismerkedésükkor, 1483 táján, másik részét pedig tíz év múlva, a kapcsolat szorosabbá válásával költötte.

Ferrante és fia, Alfonso halála után, 1495-től Pontano kikerült a nápolyi diplomácia élvonalából, az új uralkodók ugyanis ragaszkodtak korábbi írnokaikhoz. Így bár az átmeneti Anjou-hatalomátvétel alkalmával jelentős anyagi veszteségek érték, azért tovább folytathatta irodalmi tevékenységét. Ekkor alkotja azoknak az aristotelési etikára alapozott erkölcsstani traktátusoknak a sorát, amelyek az ún. társadalmi erényeket tárgyalják. Ezek nem pusztán a *Nikomachosi etika* kommentárjai, hanem számos Cicero- és Seneca-idézetet is tartalmaznak, és a humanista magatartás és erkölcs jellegzetességeit rajzolják meg. A kulcsszó minden esetben a mérték, témái ill. címei a következők: *De liberalitate* (Az előzékenység), *De beneficentia* (A jótékonyság), *De magnificentia* (A nemeslelkűség), *De splendore* (A tekintély), *De conviventia* (A vendégszeretet). Végül mint minden más erény fölött álló és azokat szabályozó erényt határozta meg a megfontoltságot 1498-ban (*De prudentia*), amikor a

⁶ Giovanni Pico della Mirandola, *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*, 1493.

fentieket épp sajtó alá rendezi.⁷ Itt a gyakorlatiasság jegyében, kicsit Machiavellihez hasonlóan, azonban nemcsak a fejedelem, hanem a közügy számára való hasznosság szempontjából vizsgálja a színlelés illetve a leplezés jogszerűségét bizonyos politikai helyzetekben. Erkölcsefilozófiai írásainak záróakkordja az 1499-ben befejezett és kiadott *De magnanimitate* (A nagylelkűség), ahol a tökéletes ember alakját vázolja fel, aki rendelkezik minden igazi erénnyel, és emberi kapcsolataiban a kölcsönösség mentén cselekszik, középuton a kishitűség és a túlzott ambíció között.

Szintén utolsó alkotói korszakában, 1495 és 1499 között született az *Actius*, amely első részében poétikai kérdésekkel, főként metrikával és a hangsúlyozással foglalkozik, a második felében pedig visszatér történetfilozófiai fejtegetéseihez. Vergiliusi ihletésű költeményei közül a mintegy harminc év leforgása alatt költött hat eklogája jelentős, amelyek theokritosi és ovidiusi utalásokat is tartalmaznak, valamint a *De hortis Hesperidum* (A Hesperidák kertje), melyet 1499-ben Francesco Gonzagának szánt, de csak 1501-ben fejezett be.

Bár Catullus-kommentárja több más művével együtt örökösei gondatlanságából elveszett,⁸ a catullusi ihletésű *Hendecasyllaborum seu Baiarum libri* (Hendecasyllabusok avagy Baiae) fennmaradt, melyet a századfordulón írt, és két könyvben rendezett el. Munkái nagy részét 1502 és 1503 között elküldte Velencébe Aldo Manuziónak kiadásra, azonban azok valószínűleg Pontano 1503-ban bekövetkezett halála miatt csak 1505-ben jelentek meg *Pontani Opera* címmel. Műveinek első összkiadása mindazáltal Nápolyban, 1505 és 1502 között készült hét kötetben Sigmund Mayr nyomdájában; a költő végrendeletét végrehajtó Pietro Summonte rendezte sajtó alá.

A levél keletkezése, stílusa és struktúrája

A levél apropója – I. Ferrante halála biztos *terminus post quem*-ként szolgál számunkra, tehát 1494. január 25. után született. Mivel *Levelei* kötetének összeállításának befejezéséről 1494. május 23.-án értesíti Poliziano Piero de' Medici, a vigasztaló levél írása feltétlenül a két dátum közé tehető. Butler nem tünteti fel még jegyzeteiben sem a pontos dátumot, a korábbi itáliai modern kiadásaiból azonban úgy tudjuk, hogy 1494. május 8-ai keltezésű. Különösnek találom, hogy az ehhez csatolt egy évvel korábbi, szintén Pontanóhoz írt levele ugyanerre a napra esik, tehát 1493. május 8-ára, ez az egybeesés esetleg lehet korabeli nyomdai ill. másolói hiba, vagy modern, kutatói félreértés. Ebben a korábbi levelében emlékezik vissza Poliziano első találkozásukra, amely 1467 nyarán történhetett, amikor II. Alfonz még calabriai hercegként Colleoni ellen vonult Romagnába, és visszafelé Toscanában Piero de' Medici Firenzéből elmenekült ellenfeleit támogatta. Poliziano ekkor még gyermek, alig tizenhárom éves volt, azidőtájt került Firenzébe és lett Piero (il Gottoso) de' Medici pártfogoltja.⁹ Poliziano csodálkozott a csatákból érkezett tudós katonás megjelenésén:

Vidi enim, vidi olim te Florentiae castris revertentem, sole multo retorridum plenumque adhuc sudoris et pulveris ac plane (ut verum dixerim) sordidatum, miratusque sum vultum ipsum atque habitum, gestum praeterea et incessum in homine tam docto militarem.¹⁰

⁷ A *De liberalitate*, a *De beneficentia*, a *De magnificentia*, a *De splendore* és a *De conviventia* egyetlen kötetben jelent meg Nápolyban 1498-ben a hoesteti Johann Tresser és Amsterdami Martin nyomdájában.

⁸ Ezek a *Libellus de mundi sphaera* (Jegyzet a világ gömbjéről), a *De tempore* (Az idő), és a már említett *De luna* (A hold) nagy része.

⁹ Piero de' Medici (il Gottoso) – a Köszvényes, 1416–1469. december 2.), Lorenzo il Magifico apja.

¹⁰ „Hiszen láttalak, láttalak egykor Firenzében, amikor a katonai táborból tértél vissza, lesülve, izzadtan, porosan (mondhatnám koszosan), és csodálkoztam, hogy egy ilyen tudós ember olyan katonás nemcsak arcára és viseletére nézve, de még mozdulataiban és járásában is.” Cod. Vat. Capp. 235, idézi Mario Martelli, „Il Libro delle epistole”, i. m. 209, és in uő., *Angelo Poliziano. Storia e metastoria*, Lecce, Conte Ed., 1995, pp. 205–265: 226). Korábbi megjelenése: Erasmo Percopo, „Lettere di Giovanni Pontano a principi ed amici”, *Atti dell'Accademia Pontaniana*,

Nyilvánvalóan egy későbbi találkozásukra utal egy további visszaemlékezése ugyanebben a levélben, amikor már ő is egyenrangú félként társalognak a nápolyi humanistával:

Memineram enim quam assiduus mecum fuisses, quo uno die Florentiae mansisti, quam familiarem te mihi, quam iucundum praebuisses, eramque mihi ipse testis non ingrati animi, non proditae amicitiae, non deserti officii.¹¹

Ez utóbbi alkalommal Poliziano még mindig elég fiatal lehetett, mert esetleg 1478 és 1479 között kerülhetett rá sor, amikor Pontano követségben járt Firenzében a toszkánai hadjárat során. Ekkor immár Lorenzo de' Medici irányította a firenzei köztársaságot, és IV. Sixtus a közöttük kiobbant konfliktus során Ferrante segítségét kérte, így az a Mediciek ellen szövetkezett a pápával. Calabria hercegének kíséretében Pontano hosszú időszakokat töltött Sienában, így nem kizárt, hogy Firenzébe is ellátogatott. Valószínűbb azonban Mauro de Nichilo szerint, hogy egy későbbi időpontról van szó, tehát valamikor 1483 és 1484 között történt a látogatás, amikor Pontano a ferrarai háború során kereste fel Firenzét több ízben.¹² A firenzei humanista ekkor már a *studio fiorentino*, azaz a firenzei egyetem elismert professzora, számos tudós tanköltemény szerzője, költőként és kutatóként egyaránt híres. A *Silvae* (Erdők) címen egybefoglalt négy, egy-egy tanéven át tartott előadássorozatot bevezető tankölteménye közül kettőt már előadott: a *Mantót* 1482-ben, amely Theokritos *Idilljei* és Vergilius *Bukolikájának* stílusában az ő költészetüket mutatja be, és a *Rusticust* (A földműves) 1483-ban, amelyben Hésiodos *Munkák és napok*, valamint Vergilius *Georgikon* című műveit szemlélteti gyönyörű latin hexameterekben. 1485-től Homérost oktatta, ehhez kapcsolódóan olvasta fel *Ambra*¹³ című kiséposztát, melyen a látogatás idején bizonyára már éppen dolgozott.

Pontano találkozását Polizianoval a Nápolyba költözött Francesco Pucci, Poliziano volt tanítványa is megörökítette a Bernardo Michelozzinak címzett levelében, méghozzá eléggé kritikus hangnemben. Pontano elbeszélése alapján ugyanis azt meséli, hogy Poliziano arcátlanul versenyre hívta a nála huszonöt esztendővel idősebb poétát bizonyos Propertius-helyek fordításában. Az akkor ötven fölötti költő válasza sem méltatta ifjabb kihívóját:

Retulit enim mihi Pontanus, vir nunquam satis laudatus, cum istuc una cum duce Calabrum Ferraria se reciperet, convenisse se domi Politianum et tentandi gratia locos quosdam ex Propertio interpretandos proposuisse. O fastum incredibilem, o audaciam non ferendam! Sed Pontanus ut merebatur hominem accepit: nam ne responso quidem dignatus est.¹⁴

Pucci levele Carlo Vecce szerint bizonyára 1489-nél későbbi, és a *Miscellanea* megjelenése

37 (1907), pp. 70–75.

¹¹ „Mert emlékszem, milyen fáradhatatlan voltál velem, hisz egy egész napig maradtál Firenzében, milyen barátságos és vidám voltál irányomban, és saját magam vagyok rá a tanú, hogy jóindulatod továbbra is él, barátságunkat nem árultad el, szívességed rendületlen.” Martelli, *Angelo Poliziano*, 227.

¹² Mauro de Nichilo, 31–32. A szerző szerint a találkozó legvalószínűbb ideje 1484 október 8. és 11. közöttre tehető.

¹³ Lorenzo de' Medici Poggio a Caianóban Giuliano da Sangallo által épített villájának a neve.

¹⁴ „Elbeszélte nekem Pontano, ez a férfi, akit nem lehet eleget dicsérni, hogy amikor egyszer a calabriai herceg kíséretében ott járt, találkozott Polizianoval annak otthonában, aki azt ajánlotta, hogy versenyképpen fordítsák le Propertius bizonyos sorait. Micsoda hihetetlen arcátlanság, micsoda túrhetetlen vakmerőség! Pontano azonban úgy fogadta ezt, ahogy a jóember megérdemelte, mert még válasza sem méltatta.” Tammara de Marinis, *La biblioteca napoletana dei re d'Aragona*, vol. I, Milano, Hoepli, 1952, pp. 254–255 (vö., p. 193, n. 51); ugyanez itt is: Vincenzo Fera, „Il dibattito umanistico sui *Miscellanea*”, in *Angelo Poliziano poeta scrittore filologo, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 1994*, a cura di Vincenzo Fera e Mario Martelli, Firenze, Le Lettere, 1998, p. 355.

utáni,¹⁵ Poliziano metodológiai újításai iránti kritikus hangulatot jellemzi az itáliai humanista körökben. Poliziano már idézett korábbi levele Pontanóhoz egészen más hangulatú, mint a most tárgyalandó vigaszlevél. Abban a humanistát szólítja meg, nagy tisztelettel, de szinte már a hízelgésig menő dicséretekkel, mindazáltal őszintének tűnő baráti hangnemben. Gyakorlatilag számot ad olvasmányélményeiről, és egyben bemutatja Pontano általa megismert munkásságát:

Quid ego de studiis dicam literarum? Bone Deus, tibi ne uni licitum est heroicis Vergilium, elegis Ovidium, Flaccum lyricis, epigrammatis Catullum provocare: dicerem et vincere, nisi illos antiquitas pertinacius defenderet. Vidi nuper Meteoron tuorum partem: pudeat Manilium, pudeat Lucretium, si videant, infirmitati quondam suae vel egestatem linguae vel rerum novitatem obtendisse, sic tu materiam illam, quae scilicet asperrima videtur, lima quadam subtilissima ingenii facundiaeque tuae perpolisti. Venio ad prosam, quae dicitur, in qua, philosophiae tradens praecepta, Ciceronem medius fidius ipsum lineis omnibus et coloribus expressisti. Dialogos autem quid commemorem, iucunditate omni et salibus respersos, in quibus elegantes non millae insertae narratiunculae satis declarant quam etiam tu (si vacet, si velis) scribendae quoque historiae sis idoneus? At quem, rogo, unum mihi ex omni quispiam antiquitate reperiatur, etiam inter eos qui semper vitae otium foverint, qui tam diversa sic feliciter tractaverit? Clarum in poetice Maronem soluta oratio (sic enim accepimus) destituebat; Ciceronis versiculos defendere a risu non audeas; Sallustianae orationes in honorem historiae legebantur. Quid quod ad aspirationem te usque demisisti ac litteratoribus ostendisti latere etiam in his altissimam eruditionem, quae illi pexi et pingues quasi minuta et vilia praetereant? Quem si ego librum, priusquam Miscellanea edidi, legissem, non fraudassem te utique debito praemio praeconio catulliani enarrati epigrammatis. Verum ipse se liber satis indicabit ac nobis alias fortasse locus dabitur scissum hoc (quod dicitur) sarciendi. Legi etiam nuper Ptolemaei centum capita, qui Fructus vocantur, quibus tu in latinum sermonem conversis atque iisdem copiosissime enarratis una opera ostendisti quantopere nota tibi lingua utraque sit quamque idem in literis etiam interioribus emineas.

A szöveg fordítását terjedelme és jelentősége miatt itt közlöm a főszövegben:

Mit mondhatnék tanulmányaidról? Istenemre, te egymagad veheted fel a versenyt a hőségekben Vergiliusszal, az elégiában Ovidiusszal, a lírában Horatiusszal, az epigrammában Catullusszal! Még azt is mondhatnám, hogy esélyed lenne a győzelemre, ha régiségük nem szólna az előbbieket mellett! A minap láttam munkád, a *Meteororum liber* egy részletét. Elszégyellné magát mind Manilius, mind Lucretius, ha meglátná, hiszen jóval gyengébbek, s elbújhatnak mögötted szegényes nyelvezetük és a tartalom újdonságának hiánya miatt is, olyan simára csiszoltad ezt az igen nehéznek tűnő anyagot tehetséged és ékesszólásod finom ráspolyával. Prózádra térve azt mondják, ebben a filozófiai tanításokat adod át, biz’ Isten, Cicero nyomdokaiba lépve. Mit is említsek meg dialógusaid kapcsán, melyeket humorral és szellemességgel fűszereztél meg, s amelyekben a számtalan

¹⁵ Poliziano 1489-ben adta ki első, száz filológiai tanulmányát tartalmazó kötetét, a *Miscellaneát*. A második kötetbe is ugyanennyit szánt, de ezt korai halála (1494. szept. 24.) miatt nem tudta befejezni, sőt, az akkori firenzei háborús állapotok miatt még a kézirat elkészült része is évszázadokra elveszett. Modern kiadásai: Angelo Poliziano, *Miscellanies*, vol. I–II, ed. and transl. Andrew R. Dyck – Alan Cottrell, Cambridge Mass. – London, Harvard University Press, The I Tatti Renaissance Library, 89–90, 2020.

rövid és találó történet arról tanúskodik, hogy (ha van rá kedved s időd) a történetírásra is alkalmas vagy? Kérdem én, kit találhatna bárki az ókorból, aki hivatalos ügyekben ennyire elfoglalt volt, s aki mégis ilyen sokféle témában ilyen termékenyen értekezett? A költőnek kiváló Vergiliust cserben hagyta a kötetlen beszéd (úgy tudom), Cicero versfaragványait nem mentheted meg a nevetségtől, Sallustius beszédeit csak történeti művei miatt olvassák. Micsoda magasrendű tudás rejtőzik abban, amit jól beleásva magad, *A hehezetről* a művelt fők elé tártál? Ez még közöttük is kiemelkedő eredményeket mutat, ők mégis teljesen érzéketlenül, mintha ez valami jelentéktelen és hitvány dolog lenne, elmennek mellette. Ha én ezt a könyvet olvashattam volna, mielőtt *Miscellaneámat* [Tanulmánykötetemet] kiadtam, nem maradtam volna adósod a (Catullus-értekezésed fejében is) neked kijáró díjjal, egy catullusi epigrammával. Ám e könyv esete is kellőképpen jelzi, hogy talán másutt kell ezt a lyukat (mint mondják) befoltoznom. A minap olvastam Ptolemaios *Fructus* (Gyümölcsök) címen is ismert száz bölcs mondását,¹⁶ melyet te latinra fordítottál és bőségesen magyaráztál, s e művedben egyszerre mutattad meg, milyen jól bírod mindkét nyelvet,¹⁷ és mennyire bennfentes vagy a kevésbé ismert irodalomban is.

Láthatjuk tehát, hogy minden iróniától és mögöttes, a mellőzöttségről vagy a sértettségről árulkodó célzástól mentes ez a korábbi levél. Ezzel szemben a vigasztaló levél, amellyel, hogy témájából adódóan nem lehet bizalmaskodó vagy oldott hangulatú, nagyon eltérő hangnemet üt meg: a hivatalos részvényt nyilvánítását. Nyilvánvaló és a szövegben is ott áll, hogy Lorenzo hatalomban kijelölt örököse, Piero de' Medici megbízásából született a levél, mert a végén egy olyan kiáltóan túlzó udvariaskodás szerepel, amely, ha nem lenne legalább burkoltan ironikus, akkor már szinte nevetséges. Pontano ugyanis elnézést kért, hogy nem válaszolt Polizianónak egy korábbi levelére, és mivel nem maradt fenn egyéb, nagyon valószínű, hogy az előbb idézett, egy évvel korábbi levélről van szó. Poliziano szinte az előzékenység karikatúrájaként egyenesen azt ajánlja Pontanónak, hogy ha akarja, el se olvassa a levelét. Mario Martelli és Mauro de Nichilo szerint is a hiú firenzei professzor így rendezte a számlát nála jóval elfoglaltabb, a nagypolitika sűrűjében tevékeny kollégájával.

Idézett cikkében de Nichilo részletesen ismerteti, itt viszont csak megemlíteni tudom azt a feszült kapcsolatot, amely Poliziano és számos Nápolyban és szerte Itáliában élt költő és humanista között állt fent. Michele Marullo mestere, Theodóros Gaza miatt fűjt Polizianóra, aki számtalan kritikával illette annak munkáit. Az első *Miscellanea* egyes tanulmányai közül pedig, pl. a Catullus *passer*-verseit magyarázó írása több nála idősebb kutató, pl. Battista Guarino és maga Pontano eredményeire tromfolt rá vagy épp emelte be azokat, jelzés nélkül. Michele Marullo és Jacopo Sannazaro epigrammákat költött,¹⁸ Giorgio Merula pedig vitairatot fogalmazott kifejezetten Poliziano ellen. Látható tehát, hogy leveleinek kiadásával Poliziano saját megtépzott hírnevét is igyekezett helyreállítani. Bár Pontano sehol sem támadja név szerint Polizianót, ami talán hatalmas tapasztalata mellett jó diplomáciai érzékének is köszönhető, M. de Nichilo úgy véli, hogy Pontano két régebbi, a Quintilianus-rajongó és Lorenzo Valla-típusú minuciózus filológusokat bíráló munkájának 1491-es kiadása közvetetten összefüggésbe hozható a *Miscellaneáról* alkotott véleményével. Ezek a *Charon* és az *Antonius*.

Stílusát és felépítését tekintve Poliziano vigaszlevele, mint már céloztam rá, sokkal közelebb áll a hivatalos levél formalitásaihoz, mint a magánlevél oldott, csevegő hangulatához.

¹⁶ A Ptolemaiosnak tulajdonított *Centiloquiumot* két könyvben kommentálta Pontano *Commentationes super centum Ptolemaei sententiis* címmel.

¹⁷ Azaz a latint és a görögöt.

¹⁸ Epigrammata III, 11, 19, 27, 29, 34, 45, 50 in Michaelis Marulli *Carmina*, edidit Alessandro Perosa, Turici, in aedibus Thesauri mundi, 1954. Sannazaróra vonatkozóan ld. Fera, „Il dibattito umanistico” p. 349.

Miközben a gyászír nyomán Pontano régi és új uralkodójának erényeit és érdemeit hangsúlyozza, valóban igyekszik megtalálni azokat az érveket, amelyek vigasztként szolgálhatnak a nápolyi humanista számára, hogy elveszített pártfogójáért ne búsuljon túlságosan. Ezek: a király fia, a régóta kiszemelt és az öröklésben törvényesített herceg került a trónra, aki ráadásul Pontano tanítványa volt, így ez okot szolgáltathat számára egyszerre a biztonságra és a büszkeségre is. Az új király támaszainak felsorolásában Poliziano a fokozás retorikai eszközével él: az emberi, úgymint rokoni, alattvalói, szövetségesi segítségtől, és az anyagi bázistól (várak, erődítmények) az isteni segítség bizonyos voltáig jut el.

Mint Pontano életrajzából láthattuk, bizonyára nem szorult rá a vigasztalásra, hiszen utolsó éveiben Ferrante sok bosszúságot okozott főkancellárjának a Pontano által sürgetett fontos politikai tennivalókban mutatott nemtörődömségével ill. késlekedésével, ráadásul figyelmetlensége miatt minisztere személyes károkat is kénytelen volt elszenvedni. Ennek visszhangját őrzi a fent említett, a hálátlanság témáját feldolgozó *Asinus* (A szamár) dialógusa.

Talán tisztában volt ezzel a levél írója is, mindenesetre számára a következő részben vont párhuzam sokkal jelentősebb. Hiszen a tanítvány és mester, s egyben az immár uralkodóvá vált pártfogó és a pártfogolt humanista viszonyában magát a nápolyi főkancellár mellé állíthatta, aki saját neveltjét, Alfonsót láthatta trónra kerülni – csakúgy mint a firenzei nevelő (a kevésbé tehetséges) Piero de' Medicit láthatta apja nyomdokaiba lépni. A sors fintora, hogy egyikőjük uralma sem tartott sokáig: VIII. Károly francia király 1494. szeptemberében Nápoly ellen vonult, hogy az Anjouk jogán a trónt visszaszerezze, ami ha közvetetten is, de véget vetett mindkettőjük hatalmának.

Poliziano stílusára visszatérve, levelében (mint minden írásában) tökéletesen kielégíti mind a Cicero *Orator*ában, mind a Quintilianus *Institutio oratoriájában* kifejtett, a jó szónok iránt támasztott követelményeket. Gondosan ügyel a stílus ott leírt négy ékességének felmutatására, ezek: a latinosság, a világosság, az ékesség és a tárgyyszerűség vagy illőség. Cicero és Quintilianus tanácsait követve az általuk meghatározott stíluseszmények mindhárom típusát alkalmazza szöveg, de egy csavarral. Számos Cicero által is gyakran használt szó- és gondolatalakzattal él, párhuzamokkal, ellentétekkel, fokozással, feszes szövegritmussal. Közepes (szépmívű, tehát megnyerő) stílusban indul, és innen két ízben emelkedik a fennkölt (megindító) stílus magasságaiba: először, amikor Alfonsót otrantói győzelme révén gyakorlatilag Róma megmentőjének nevezi, másodsor, amikor ugyanőt méltónak tartja arra, hogy a földkerekség urává váljék, s Pontanót hálaadásra inti, hogy tanítványát a trónon láthatja. A két utolsó bekezdést azonban, mintegy megnyugvásképpen az egyszerű (világos és tárgyilagos) stílusban fogalmazza. Az utolsó előttiben adja meg részvétnyilvánításának okát: saját szeretete és patrónusának biztatása, aki a legodaadóbb híve az új királynak – mintaszerűen udvarias megfogalmazásban, de bizonyára az ott ecsetelt érzések teljes hiányában – ez pusztán formalitás. Az utolsóban pedig nagyon finoman és ironikusan ujjat mutat a nápolyi humanistának. Túl udvariasnak és túl elfoglaltnak mondja, amiért az elnézést kért, hogy nem válaszolt Poliziano korábbi levelére. Sőt ő kér bocsánatot, hogy levelével zavarni merészelt feladataiban, és megengedi neki, hogy nemcsak hogy ne válaszoljon, de még el se olvassa a leveleit.

II, VIII.

Angelus Politianus Ioviano Pontano s. d.

Etsi magnum te dolorem Ferdinandi regis interitu cepisse non dubito, propterea quod in illo et auctoritas et sapientia tanta fuit, quantam vix in rege unquam alio meminimus, tamen cum mecum ipse considero, quis ei regi succedat, paene esse nefas arbitror vel te vel quemquam ex iis, qui rebus vestris favent, quorum de numero nos quoque sumus, maiore aliquo in luctu moestitiaque versari. Nam cum vobis regni haeres (quod felix faustumque sit) Alfonsus alter, maximus natu filius obtigerit, cuius excellens ingenium, singularis virtus, incredibilis sapientia bello et pace claruit, ingrati profecto fuerimus, si non quantum relictum sed quantum sit ademptum respexerimus, praesertim cum subsidiis tot tantique regnum fulciatur.

Dux enim suffectus Calabris Ferdinandus alter, Alfonsi filius, quem et ipsum nobis fama refert omnibus corporis animique dotibus excellere, sicut multis magnisque rebus, non dubium iam regiae cuiusdam indolis specimen dederit. Accedit eo Federicus, magna prudentia, magna dexteritate, magnos usu rerum, sed maiore in regem fratrem benivolentia, fide, pietate. Mitto necessitudines alias, opes, exercitus, duces, socios, studia, popularium praesidia, munimenta, propugnacula, quae nullis paene humanis viribus labefactari posse videantur. Opem vero divinam quis, rogo, vel sperare vel polliceri sibi magis potest, quam qui Turcos impios ferro ignique sequens non tam ab oppido Hydrunte, quam, ut mihi videtur, ab Roma ipsa, quam primum petebant, atque adeo a sanctissimis illis altaribus expulerit?

Quapropter, tametsi magna omnino fata est iactura Ferdinandi obitu, tamen quoniam vigiliam quasi suam filio tradidit, regemque pro se quem potissimum voluit, reliquit, in omni genere laudis excellentem, non debetis ullo pacto, mi Pontane, quicumque inter officia regis estis, moerori vos dedere, sed animo praesenti (quod equidem te facere arbitror) praesto esse, diligentiamque omnem vestram videlicet ad eum (quantum quidem fieri potest) cura, labore, molestiaque levandum conferre. Te vero etiam seorsum gratias agere Deo maximo convenit, quod eum, quem in hanc spem a tenero educasti, quem disciplinis ornasti, quem praeceptis instituisti, regem iam vides, atque ita regem, non modo ut regno pulcherrimo isto quidem atque opulentissimo, sed ut etiam orbis terrarum imperio dignissimus habeatur.

Haec ego ut ad te scriberem praecipuus quidam meus erga te principesque tuos amor impulit. Sed et multum quoque adhortatus est alumnus hic meus idemque patronus rei publicae columen, Petrus Medices, excellenti iuvenis et animo et ingenio, quo nihil fieri potest, mi Pontane, tui amantius. Nam regi ipsi tuo quam sese idem totum penitusque tradiderit, nihil attinet scribere, praesertim ad te, cui nota sunt omnia. Sed tamen ita de illo semper et honorifice loquitur et amanter, ut ceteris paene reliquis nihil faciat.

Atque haec hactenus. Quod autem superioribus diebus excusasti diligenter occupationes tuas, propterea quod epistolae cuidam nostrae non responderas, nimis officiosus homo es, ut video, nimis humanus. Me enim quamvis omnino equidem literas tuas gratissimas haberem, nihil delectare potest, quod cum tua ulla molestia tribuatur. Tantum illud ignoscas velim quod, dum studio in te meo et amore obsequor, non sum veritus semel iterumque tuis occupationibus obstrepere. Licet autem per me tibi, dummodo amare non desinas, non solum non respondere ad literas meas, sed ne legere eas quidem, si ita sit commodum.

Vale.

II. KÖNYV, VIII. LEVÉL

Angelo Poliziano kedves barátjának, Gioviano Pontanónak

Noha nem kétlem, hogy nagy fájdalom ért téged Ferrante [Ferdinánd] király halálával,¹⁹ mivel oly nagy tekintély és bölcsesség lakozott benne, hogy olyat aligha találunk bármely más valaha létezett királyban, mégis, amikor jól belegondolok, milyen király lép ennek a királynak a nyomába, úgy vélem, szinte vétek, ha te, vagy bárki, aki melletted áll (akiknek a sorába én is beletartozom), túlságos gyászba vagy szomorúságba merül. Hiszen miután az uralkodásban örökösül legidősebb fia, II. Alfonso [Alfonz] jutott számotokra,²⁰ akinek kiváló tehetsége, rendkívüli bátorsága, hihetetlen bölcsessége háborúban és békében is fényesen megmutatkozott, igazán hálátlanok lennénk, ha azzal foglalkoznánk, mit veszítettünk és nem azzal, ami megmaradt nekünk, különösen, hogy a királyságnak oly sok és oly hatalmas segéderő szolgál támaszául.

II. Alfonso [Alfonz] fia, II.²¹ Ferrandino [Ferdinánd] ugyanis,²² Calabria fejedelme, akiről magáról is az a hír járja, hogy testben-lélekben kiemelkedő adottságokkal rendelkezik, miként csakugyan sok és jelentős cselekedetében nem kétséges, hogy már a királyi természet bizonyosságát adta. Ott van még mellette Federico [Frigyes],²³ aki nagyon okos, nagyon ügyes, nagyon tapasztalt, de még ennél is nagyobb unokaöccse,²⁴ a király iránti jóindulata, megbízhatósága, jámborsága. Nem is beszélve [a király] egyéb rokonságáról és összeköttetéseiről, vagyonáról, seregéről, hadvezéreiről, szövetségeseiről, az irányában mutatott ragaszkodásról, hűbéresei haderejéről, az erősségekről és várakról, melyeket úgy tűnik, szinte lehetetlen bármilyen emberi erővel megrendíteni. Kérem én, ki remélhet vagy ígérhet magának nagyobb isteni segítséget, mint aki a hitetlen törököt tűzzel-vassal kergetve nem annyira Otranto városából, de – ahogy én látom – magából Rómából (melyet elsősorban célba vettek), s így a szentséges oltárak közeléből kiűzte?

Ennekokáért, még ha bizonyára nagy veszteségnek is tartjuk Ferrante [Ferdinánd] halálát, mégis minthogy fiának adta át mintegy az örökhelyét, és azt a királyt hagyta maga helyett, akit a leginkább kívánt, ki érdemeit illetően minden tekintetben kiváló, nektek, akik a király szolgálatában álltok, semmiképpen sem kell, Pontano barátom, mély bánatba esnetek, hanem erős lélekkel (s biz' úgy vélem, te ezt teszed) álljatok mellé, tudniillik amennyire csak lehet, járuljatok hozzá, hogy megszabaduljon a gondtól, fáradtságtól, terhektől. Te pedig jól teszed, ha ezen felül hálát adsz a magasságos Istennek, hogy az, akit zsenge korától fogva ebben a reményben neveltél, akit szerteágazó tudással övezte fel, akit útmutatásaidal láttál el, immár királyként látod, még hozzá olyan királyként, hogy nemcsak e gyönyörű és mesésen gazdag királyság, hanem még az egész világ uralmára is a legméltóbbnak tartják.

¹⁹ I. Aragóniai Ferdinánd (1423. július 22.–1494. január 25.) Butler nem nézett utána a név korabeli népnyelvi használatának, és Ferrantét kizárólag *Ferdinandónak* fordítja. *Letters*, 107–109.

²⁰ II. Alfonz (1448. november 4. – 1495. december 18.) Ferrante és Isabella di Chiaromonte elsőszülött fia. Anyja halálakor megörökölte földbirtokait és a jogot Jeruzsálem trónjára. 1465-ben Nápolyban feleségül vette Ippolita Maria Sforza milánói hercegnőt. 1467-ben húszévesen Velence ellenében Firenzét támogatva hadi sikereivel hírnevet szerzett, Colleoni is felülkerekedve. 1481-ben a törököt űzte ki Otrantóból (magyar segítséggel). 1482-ben a ferrarai háborúban a pápai állam ellen vonulva vereséget szenvedett Roberto Malatesta seregétől. 1485-ben véresen leverte az Aragóniaiak ellen szövetkező bárók összeesküvését. Apját 1494-ben követte a trónon, de VIII. Károly francia király itáliai leszállása után uralma nem tartott egy évnél tovább. Rossz előjelektől gyötörve lemondott a trónról fia, Ferdinánd javára, és Szicíliába menekült, ahol egy kolostorba visszavonulva halt meg.

²¹ A Butler-féle kiadásban (*Letters*, 108.) helytelenül az *alter* előtt szerepel a vessző, ami azért félrevezető, mert így a *filius*-hoz kellene kapcsolni, és értelme ez lenne: Alfonz másik fia.

²² II. Ferdinánd (1467/69–1496).

²³ I. Aragóniai Frigyes (1452–1504), I. Ferdinánd nápolyi király harmadik (második életben maradt) fia, aki unokaöccse, II. Ferdinánd halála után IV. Frigyes néven lépett Nápoly trónjára.

²⁴ *Fratrem*. A latinban ez nemcsak fiútestvért, hanem bármely közeli férfirokont jelent, Alfonz pedig unokaöccse volt Frigyesnek, I. Ferdinánd öccsének. Butler tévesen „brother”-ként fordítja. *Letters*, 109.

Ami engem ennek megírására készítetett, az leginkább az irántad és fejedelmeid iránti szeretetem. Azonban sok biztatást kaptam erre tanítványomtól s egyben pártfogómtól, köztársaságunk támaszától, Piero de' Medicitől, e lélekben és tehetségben kiemelkedő ifjútól, akinél senki jobban nem kedvelhet téged.²⁵ Hiszen azt felesleges ecsetelnem, mennyire feltétel nélküli odaadással van királyod irányában, különösen számodra, aki jól tudsz mindent. Ám legalább azt hadd mondjam el, hogy mindig olyan tisztelettel és szeretettel beszél róla, hogy szinte semmit nem hagy másoknak.

Erről azonban elég ennyi. Ami pedig azt illeti, hogy néhány napja elfoglaltságaidra hivatkozva kértél bocsánatot figyelmesen azért, hogy egyik levelemre nem válaszoltál, úgy látom, túlságosan is előzékeny és túl kedves ember vagy! Hiszen jóllehet leveleid rendkívüli örömmel töltenek el, semmi olyan nem gyönyörködtethet engem, ami számodra egy kicsit is megterhelő. Csak azt nézd el nekem kérlek, hogy míg irántad való ragaszkodásomon és szeretetemen csüngök, egyszer-kétszer nem áttalalak elfoglaltságaidban megzavarni. Ha rajtam múlik, számodra szabad nemcsak nem válaszolni, de ha úgy alkalmas, még el sem olvasni a leveleimet, csak maradj meg szeretetedben irántam!

Élj boldogul!

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] A legjelentősebb Poliziano-életrajzok: GRECO, Aulo, *La poesia del Poliziano: anno accademico 1971–72*, Roma: ELIA, 1972. 218, LXXV p. BN 73633; SANTORO, Mario, *Poliziano e l'Umanesimo: lezioni dell'anno accademico 1960-61*, Napoli: R. Liguori, 1963. 255, CXXIV p. BN 632014; LO CASCIO, Renzo *Poliziano*, Palermo: Palumbo, 1970. 248 p. (Storia della critica; 8) BN714418; MUTINI, Claudio *Interpretazione del Poliziano*, Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1972. 108 p. (Bibliotheca biographica; 6) BN 729748; BRANCA, Vittore, *Poliziano e l'umanesimo della parola*, Torino: Einaudi, 1983. XII, 375 p. (Saggi; 655) ISBN 8806055674; PEROSA, Alessandro, *Angelo Poliziano*, Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2000. LVIII, 296 p., (Studi e testi del Rinascimento europeo; 1) ISBN 8887114358; ORVIETO, Paolo, *Poliziano e l'ambiente mediceo*, Roma: Salerno, 2009. 422 p. (Sestante; 17) ISBN 9788884026507; *Angelo Poliziano e dintorni: percorsi di ricerca*, a cura di CORFIATI, Claudia e DE NICHILO, Mauro, Bari: Cacucci, 2011. 271 p. ([Rinascimento e barocco](#); 6) ISBN 9788866110507. CELENZA, Christopher S., *The intellectual world of the Italian Renaissance: language, philosophy, and the search for meaning*, New York, NY: Cambridge University Press, 2018. xvi, 438 p. ISBN 9781107003620.
- [2] Magyarul: FRAZER-IMREGH Monika, „Reneszánsz hősök – a tudós költő és pártfogója. Angelo Poliziano levele Lorenzo de' Medici haláláról”. In *Hősök, mártírok, áldozatok és szentek az antikvitástól a modernitásig. A Károli Gáspár Református Egyetem konferenciája, 2019. november 7-8.* Budapest: KRE – L' Harmattan, kiadás alatt. A fordítást az alábbi, latin–angol kétnyelvű, kritikai igényű kiadás alapján készítettem: Angelo Poliziano, *Letters*, Vol. I, Books I–IV, szerk., ford. BUTLER, Shane, The I Tatti Renaissance Library; 21, Cambridge Massachusetts – London: Harvard University Press, 2006, IV. k. 2. lev. 226–250. Az angol fordítás nem mindenhol pontos, a durvább tévedésekre lábjegyzetben hívom fel a figyelmet.
- [3] FRANCESCHI, Franco, TADDEI, Irene, *Le città Italiane nel Medioevo, XII-XIV sec.*, Bologna: Il Mulino, 2014.
- [4] Az életrajzi adatokat illetően ld. FIGLIUOLO, Bruno, „Giovanni Pontano”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, Vol. 84, 2015. Vö. FIGLIUOLO, Bruno, *La cultura a Napoli nel*

²⁵ Piero de' Medici, gúnynevéen: Piero il Fatuo (1472–1503), azaz Piero, a tökéletlen (vagy szerencsétlen).

- secondo Quattrocento: ritratti di protagonisti*, Udine: Forum, 1997. 444 p. ([Fonti e testi. Raccolta di storia e filologia](#)) ISBN 8886756291
- [5] FIGLIUOLO, Bruno, „Antonio Panormita ambasciatore a Venezia, tra politica, cultura e commercio librario” (1451), in *Il ritorno dei classici nell’Umanesimo. Studi in memoria di Gianvito Resta*, a cura di G. ALBANESE et al., Firenze 2015, pp. 299–320.
- [6] NUNZIANTE, E., *I primi anni di Ferdinando d’Aragona e l’invasione di G. d’Angiò* (1458–1464), Napoli 1898, p. 804;
- [7] SENATORE, F., „Pontano e la guerra di Napoli”, in *Condottieri e uomini d’arme nell’Italia del Rinascimento*, a cura di M. Del Treppo, Napoli, 2001, pp. 279–309;
- [8] *De Principe*, a cura di G. M. CAPPELLI, Roma, 2003; G. GERMANO, *Il De aspiratione di G. P. e la cultura del suo tempo*, Napoli, 2005.
- [9] MONTI SABIA, L., *Pontano e la storia. Dal De bello Neapolitano all’Actius*, Roma, 1995.
- [10] Gioviano Pontano, *Carmina. Ecloghe, Elegie, Liriche*, a cura di J. OESCHGER, Bari, 1948.
- [11] FILANGIERI DI CANDIDA, R., *Il tempietto di Gioviano Pontano in Napoli*, Napoli, 1926; és PERCOPO, E., „La villa del Pontano ad Antignano”, Napoli, 1926 (facsimile kiad.: *Due opuscoli su G. P.*, Napoli, 2004);
- [12] Gioviano Pontano, *Dialoghi. Caronte, Antonio, Asino*, a cura di GERI, L., Milano, 2014.
- [13] Dialógusainak első kritikái kiadása: Gioviano Pontano, *Dialoghi*, a cura di C. PREVITERA, Firenze, 1943.
- [14] Pontanónak az Aragóniaiak számára folytatott teljes hivatalos levelezését ld. *Corrispondenza di G. P. segretario dei dinasti aragonesi di Napoli (2 novembre 1474-20 gennaio 1495)*, a cura di FIGLIUOLO, B., Battipaglia-Napoli, Laveglia & Carlone, 2012. ISBN 9788886854863. Levelei kiadásainak listáját ld. DOGLIO, M. L., „Il ‘dichiarar per lettera’ del Pontano”, in *Critica letteraria*, 1994–1995, 88–89, pp. 5–32 (in appendice, Regesto delle lettere a stampa (1500–1994), pp. 23–32).
- [15] BÁNLAKY József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, 11. fejelet. 30. alfejelet. <http://www.mek.oszk.hu/09400/09477/html/0011/871.html> (2020. 07. 27.)
- [16] SIMONETTA, M. *Rinascimento segreto. Il mondo del Segretario da Petrarca a Machiavelli*, Milano 2004, pp. 225–234; Vö. KIDWELL, C., *Pontano poet and prime minister*, London: Duckworth, 1991, 426.
- [17] „...certi soi termini de philosophia et de astrologia”. Ld. *Corrispondenza degli ambasciatori fiorentini a Napoli (13 aprile 1484 – ottobre 1494)*, diretta da FIGLIUOLO, B., Napoli, 2002–2015, III, n. 98, 152.
- [18] „...sono i medici degli stati”. *Corrispondenza*, 2002–2015, IV, n. 144, 288.
- [19] *Asinus. Dialogo dell’ingratitudine*, a cura di TATEO, F., Roma, 2014.
- [20] „...come homo che ha più esperientia di quella corte et condizioni de’ cardinali. Et per questo, et per essere homo sempre consueto di fare opere di pace et quiete, più accomodato in sul facto”. *Corrispondenza*, 2002–2015, VII, n. 70, 93.
- [21] *Dialoghi*, 2014.
- [22] „La ‘Lyra’ di G. P. edita secondo l’autografo codice Reginense Latino 1527”, a cura di MONTI SABIA, L., in *Rendiconti dell’Accademia di archeologia, lettere e belle arti di Napoli*, XLVII (1972), pp. 1–70.
- [23] TATEO, F. „Giovanni Pontano e la nuova frontiera della prosa latina: l’alternativa al volgare”, in *Sul latino degli umanisti*, a cura di TATEO, F., Bari, 2006, pp. 11–78
- [24] RINALDI, M., „Sic itur ad astra”. *G. P. e la sua opera astrologica nel quadro della tradizione scritta della Mathesis di Giulio Firmico Materno*, Napoli, 2002. Vö. SOLDATI, B. La poesia astrologica nel Quattrocento. Ricerche e studi, Firenze 1906, pp. 199–314.
- [25] SOLDATI, B., *La poesia astrologica nel Quattrocento*. Ricerche e studi, Firenze, 1906, pp. 199–314.

- [26] DE NICHILLO, M., *I poemi astrologici di G. P.: storia del testo. Con un saggio di edizione critica del Meteororum liber*, Bari, 1975.
- [27] RINALDI, M. „Il ‘De luna liber’ di Gioviano Pontano edito”, con traduzione e commento, secondo il testo dell’editio princeps napoletana del 1512, in *Atti della Giornata di studi per il V centenario della morte di G. P.*, a cura di GARZYA, A., Napoli, 2004, pp. 73–119.
- [28] MARTELLI, „Il Libro delle epistole di Angelo Poliziano”, *Interpres*, 1, 1978, pp. 184–255; főként pp. 209.
- [29] DE NICHILLO, Mauro, „Poliziano e Pontano: una polemica distanza”, h.n., 2011, 29–54. https://www.academia.edu/11232410/Poliziano_e_Pontano_una_polemica_a_distanza (2020. 07. 29.)
- [30] VECCE, Carlo, „Multiplex hic anguis. Gli epigrammi di Sannazaro contro Poliziano”, *Rinascimento*, s. II, 30 (1990), pp. 253–254. Vö. FERA, Vincenzo, „Il dibattito”, pp. 333–359.)
- [31] MARTELLI, *Angelo Poliziano*, 226–227.
- [32] MARTELLI, *Angelo Poliziano*, 223; de Nichilo, 34.
- [33] PEROTTO SALI, Laura, „L’opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i *Miscellanea* di Angelo Poliziano”, *Interpres*, 1 (1978), pp. 146–183; főként: 166. Ld. még FABBRİ, Renata, „La inedita epistola di dedica del Merula al suo *In Politianum*”, *Rendiconti dell’Accademia dei Lincei, Classe di Scienze morali*, s. VIII, 34 (1979), pp. 91–97.
- [34] Quintilianus, *Institutio oratoria*, I, VIII, IX, XI. Vö. ADAMIK Tamás, *Antik stíluseleméletek Gorgiastól Augustinusig*, Budapest, Seneca kiadó, 1998, 215.